

Рецензія

доктора наук з фізичного виховання і спорту, професора, професора кафедри терапії та реабілітації Національного університету фізичного виховання і спорту України Жарової Ірини Олександрівни на дисертаційну роботу Виноградової Маргарити Сергіївни на тему: «Ерготерапія дітей з розладами аутистичного спектра періоду другого дитинства в контексті війни», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 227 Фізична терапія, ерготерапія

Актуальність теми дослідження. Дисертаційне дослідження Виноградової Маргарити Сергіївни присвячене актуальній науково-практичній проблемі – ерготерапії дітей з розладами аутистичного спектра (РАС) періоду другого дитинства, котрі характеризуються труднощами у комунікації та соціальній взаємодії, наявністю повторюваних моделей поведінки, ритуалів та стереотипних рухів, порушеннями рухового контролю та сенсорної обробки, що значно ускладнює участь дітей з РАС у повсякденній активності та впливає на якість їхнього життя.

Ерготерапія є важливою складовою реабілітації дітей з РАС, що формує позитивні зміни у соціальній взаємодії, цілеспрямованій грі, сенсорній регуляції та чутливості, але в контексті війни в Україні формування цих процесів різко ускладнено через порушені рутини, нестабільність середовища й хронічний стрес, що обумовлює актуальність дослідження та необхідність адаптації ерготерапевтичних втручань до нових умов, в тому числі модифікацію та адаптацію шкільного середовища, діяльності ерготерапевта в умовах школи, міжпрофесійної взаємодії ерготерапевта з фахівцями освітньої сфери, підтримки участі дитини у навчальному процесі та підвищення її заняттєвої залученості.

У цьому контексті дисертаційна робота спрямована на вирішення важливої наукової та прикладної проблеми, пов'язаної з дослідженням та порівнянням особливостей впливу ерготерапії на динаміку показників активності повсякденного життя, сенсорного профілю та якості життя дітей періоду другого дитинства з РАС в контексті війни.

Тема дослідження відповідає сучасним тенденціям розвитку реабілітаційної допомоги, потребам практичної складової охорони здоров'я та пріоритетним напрямам удосконалення надання ерготерапевтичної послуги пацієнтам з РАС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дисертаційне дослідження Виноградової Маргарити Сергіївни виконано відповідно до Плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2021–2025 роки за темою «Підвищення рівня функціональної незалежності та заняттєвої участі осіб різних нозологічних груп за допомогою програм ерготерапевтичних втручань» (номер державної реєстрації 0121U107532). Тематика дисертації органічно інтегрується у зазначений науковий напрям та повною мірою відповідає його меті, а особистий внесок здобувача в межах виконання

науково-дослідної теми полягає у теоретичному обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці ефективності програм ерготерапії дітей з РАС в контексті війни.

Отримані результати суттєво доповнюють наукові положення щодо відновлення повсякденної активності та підвищення якості життя дітей з РАС в контексті війни та розширюють науково-методичні засади застосування ерготерапії в практичній діяльності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна. Логіка побудови дисертаційного дослідження є послідовною, цілісною та методологічно виваженою.

Метою роботи визначено дослідження та порівняння особливостей впливу ерготерапії на динаміку показників активності повсякденного життя, сенсорного профілю та якості життя дітей періоду другого дитинства з РАС в контексті війни.

Поставлені автором завдання дослідження є взаємопов'язаними та повною мірою забезпечують досягнення сформульованої мети. Вони охоплюють визначення ролі ерготерапії у реабілітації дітей з РАС в контексті війни; визначення особливостей анамнезу, дослідження активності у самообслуговуванні, мобільності, соціальній функціональності, а також особливості сенсорного профілю та якості життя дітей з РАС та зміни показників, спричинені війною; розробку ерготерапевтичної компоненти реабілітаційної програми; аналіз динаміки та порівняння впливів ерготерапевтичних компонентів на показники активності повсякденного життя, сенсорний профіль та якість життя дітей з РАС в контексті війни.

Об'єкт дослідження – процес реабілітації дітей з РАС періоду другого дитинства, а також предмет дослідження – структура та зміст ерготерапії дітей з РАС в контексті війни – сформульовані коректно, логічно узгоджені між собою та повністю відповідають предметній області спеціальності, обраній темі й меті наукового пошуку.

Наукова новизна дисертаційного дослідження є достатньо вагомою та полягає у вирішенні актуального наукового завдання щодо вдосконалення процесу ерготерапії дітей періоду другого дитинства з РАС в контексті війни.

Уперше отримано результати порівняння ефективності трьох підходів до ерготерапевтичних втручань в рамках реабілітаційної допомоги за показниками активності повсякденного життя, сенсорного профілю та якості життя дітей періоду другого дитинства з РАС: після проведення реабілітаційної програми лише з консультаціями ерготерапевта; після проведення реабілітаційної програми з консультаціями та заняттями з ерготерапевтом; після проведення реабілітаційної програми з консультаціями, заняттями з ерготерапевтом та адаптацією шкільного середовища для дітей періоду другого дитинства з РАС під час війни.

Подальшого розвитку набули наукові положення щодо ефективності ерготерапевтичних втручань в межах реабілітаційних програм для дітей з РАС; дані про активність повсякденного життя, особливості сенсорного

профілю, якість життя дітей з РАС; дані про ефективність ерготерапевтичних втручань дітей з РАС, які мають проблеми з обробкою та інтеграцією сенсорної інформації.

Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації ґрунтуються на результатах власних досліджень автора та характеризуються належним рівнем достовірності, що дозволяє вважати поставлену мету повністю досягнутою.

Практична значущість дисертаційного дослідження полягає у розробленні та впровадженні науково обґрунтованих програм ерготерапії дітей з РАС в межах мультидисциплінарного підходу з урахуванням контексту війни. Про високий рівень практичної спрямованості дослідження свідчить впровадження його результатів у діяльність Міжнародного центру реабілітації та нейрофізіології, а також закладів освіти, що підтверджується відповідними актами впровадження.

Методологічний апарат дослідження та отримані результати характеризуються належним рівнем наукової обґрунтованості та достовірності, є сучасними і повною мірою відповідають меті та завданням роботи, базуються на об'єктивній оцінці визначення функціонування, активності, участі, сенсорного профілю та якості життя 60 дітей з РАС.

Заслуговує позитивної оцінки детальний опис організації дослідження із чіткою логікою його побудови, адекватністю застосованих методів поставленим завданням, достатнім обсягом вибірки, а також комплексним підходом до оцінювання ефективності. Автором чітко визначено критерії включення учасників в дослідження, подальший їх поділ на групи дослідження, а також структури та зміст програм та алгоритм їх реалізації для визначених груп дослідження. Так, перша група (20 осіб) отримувала консультації ерготерапевта; друга група (20 осіб) проходила реабілітацію з використанням ерготерапевтичних занять в клінічному середовищі; третя група (20 осіб) окрім занять в клінічному середовищі також отримувала підтримку у вигляді адаптації освітнього середовища. Обрана методологія забезпечила отримання об'єктивних результатів та створила належні передумови для оцінювання ефективності зазначених програм.

Важливою перевагою роботи є використання сучасного інструментарію статистичного аналізу даних. Для обробки результатів дослідження автором застосовано критерій Шапіро–Уїлка для перевірки нормальності розподілу даних, критерій χ^2 , U-критерій Манна–Уїтні, критерій Вілкоксона. Для порівняння показників між трьома групами застосовували однофакторний дисперсійний аналіз (one-way ANOVA) у разі нормального розподілу даних або непараметричний критерій Краскела–Уолліса у разі відхилення від нормальності, з подальшим апостеріорним аналізом (post hoc) із використанням поправки Бонферроні для множинних порівнянь. Статистичний аналіз проведено із використанням ліцензованого програмного пакета IBM SPSS Statistics (версія 25), що відповідає сучасним вимогам до обробки результатів біомедичних досліджень.

Висновки дисертаційної роботи є логічними, послідовними та безпосередньо випливають із результатів власних досліджень автора. Ефективність програм ерготерапії підтверджується статистично значущими позитивними змінами, зокрема, позитивною динамікою показників активності повсякденного життя, сенсорної обробки та якості життя. Разом із тим встановлено, що вираженість змін була неоднаковою залежно від змісту, інтенсивності та контексту реалізації втручання, що підтверджує доцільність комплексного диференційованого підходу до побудови ерготерапевтичних програм для дітей з РАС.

Сукупність наведених результатів свідчить про належний рівень методологічної організації дослідження та переконливо підтверджує досягнення поставленої мети й виконання визначених завдань.

Оцінка змісту дисертації та її основних положень Дисертаційна робота М. С. Виноградової є самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному теоретичному, методологічному та прикладному рівнях. Структура дисертації характеризується внутрішньою логічністю, послідовністю викладу матеріалу та повною відповідністю поставленій меті й завданням дослідження. Композиційна побудова роботи є традиційною для наукових праць такого рівня і включає вступ, п'ять розділів, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить 167 сторінок. Бібліографічний перелік налічує 185 джерел, що свідчить про ґрунтовне опрацювання сучасної міжнародної та вітчизняної наукової літератури з проблематики дослідження.

Результати роботи належним чином проілюстровані 9 таблицями та 10 рисунками, які сприяють кращому сприйняттю й інтерпретації отриманих даних. Матеріал викладено послідовно, аргументовано та зрозуміло. Автор демонструє належний рівень володіння науковою термінологією, здатність до критичного аналізу наукових джерел і коректного представлення результатів власних досліджень.

У вступі автором належним чином обґрунтовано актуальність обраної проблематики, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну та практичну значущість роботи, наведено відомості щодо апробації та впровадження отриманих результатів. Вступ повною мірою виконує функцію концептуального обґрунтування дослідження та створює цілісне уявлення про його наукову спрямованість.

У першому розділі «**Сучасні підходи до ерготерапії дітей з розладами аутистичного спектра другого дитинства в умовах війни**» здобувачкою здійснено ґрунтовний аналіз сучасного стану наукових знань щодо проблеми дослідження. На основі широкого кола українських та зарубіжних джерел розкрито медико-соціальну проблематику розладів аутистичного спектра другого дитинства, визначено роль ерготерапії та узагальнено сучасні підходи до корекції розладів аутистичного спектра засобами ерготерапії. Важливим результатом проведеного аналізу стало виявлення низки невирішених питань, зокрема щодо гострої необхідності адаптації ерготерапевтичних втручань до умов війни, в тому числі модифікацію та адаптацію шкільного середовища,

діяльності ерготерапевта в шкільному середовищі, його ролі в підтримці участі дитини в навчальному процесі та підвищення її заняттєвої залученості з метою зменшення негативних наслідків війни і забезпечення безперервності втручань.

У другому розділі «**Методи та організація дослідження**» представлено науково обґрунтований дизайн дослідження та детально охарактеризовано комплекс використаних методів. Слід відзначити доцільність поєднання оцінки клінічних показників, функціональної незалежності дитини, короткого сенсорного профілю, педіатричного опитувальника якості життя та статистичних методів, що дозволило комплексно оцінити стан досліджуваних відповідно до сучасної біопсихосоціальної моделі здоров'я як методологічної основи дослідження та забезпечило системний підхід до оцінювання функціонального стану, активності та участі дітей з РАС. Організація дослідження, критерії відбору учасників та формування груп є достатньо обґрунтованими і забезпечують належний рівень достовірності отриманих результатів.

Особливий науково-практичний інтерес становить третій розділ «**Особливості терапевтичних втручань у групах пацієнтів**». У цьому розділі представлено три програми ерготерапевтичних втручань для трьох груп дітей періоду другого дитинства (8–12 років) з РАС в контексті війни. Групи відрізнялися за інтенсивністю і форматом наданих ерготерапевтичних послуг: група 1 отримувала лише консультації ерготерапевта, група 2 – регулярні послуги ерготерапевта в клінічних умовах, група 3 – поєднання занять в клінічних умовах із адаптацією шкільного середовища під потреби кожної дитини. Такий підхід дав можливість автору порівняти ефективність консультативного втручання, стандартної терапії та комплексного підходу, який передбачав втручання в декількох середовищах дитини.

Зважаючи на вплив воєнних подій, програми втручань були розроблені з урахуванням порушеної рутини, підвищеної тривожності та інших викликів, що постають перед сім'ями дітей з РАС під час війни. Терапевтичні стратегії було спрямовано на відновлення та збереження відчуття безпеки через структуровані заняття і встановлення нових рутин, а також на навчання дітей і батьків навичкам адаптації до непередбачуваних обставин (наприклад, частих змін умов, повітряних тривог тощо).

У межах дослідження було застосовано три науково обґрунтовані ерготерапевтичні концептуальні моделі: РЕО-модель, модель сенсорної обробки В. Данн, а також семирівневу модель залучення сім'ї (Model of Seven-Level Hierarchy of Family-Therapist Involvement). Їх інтегроване використання дало змогу побудувати цілісний та індивідуалізований процес втручання з урахуванням потреб дитини, її сім'ї, середовища та заняттєвої активності.

У четвертому розділі «**Результати аналізу ефективності ерготерапевтичних втручань**» наведено результати формувального експерименту, які переконливо підтверджують ефективність запропонованих програм. Автором встановлено статистично значущі позитивні зміни

показників активності повсякденного життя, сенсорного профілю та якості життя, проте найбільш виражені зміни зафіксовано у групі з поєднанням клінічних ерготерапевтичних втручань та адаптації шкільного середовища.

Отримані результати підтверджують вищу ефективність застосування комплексного підходу у реабілітації дітей з розладами аутистичного спектра другого дитинства в умовах війни.

У п'ятому розділі «**Аналіз та узагальнення результатів дослідження**» автор здійснює ґрунтовну інтерпретацію отриманих результатів у контексті сучасних наукових уявлень та результатів досліджень українських і зарубіжних учених. Позитивної оцінки заслуговує прагнення здобувача не лише констатувати отримані ефекти, а й пояснити їх можливі механізми, що свідчить про належний рівень наукового мислення та здатність до критичного аналізу результатів власних досліджень. Представлені узагальнення мають належний рівень доказовості та підтверджують досягнення поставленої мети дослідження.

Загалом зміст дисертаційної роботи характеризується науковою цілісністю, внутрішньою логічністю, належним рівнем теоретичного обґрунтування та переконливістю експериментальних результатів. Представлені у роботі положення, висновки та практичні рекомендації є достатньо аргументованими, взаємопов'язаними та становлять вагомий внесок у розвиток теорії та практики ерготерапії у реабілітації дітей з розладами аутистичного спектра другого дитинства в умовах війни.

Повнота викладення результатів дослідження та їх апробація. Основні результати дисертаційного дослідження достатньо мірою висвітлені у наукових публікаціях автора та пройшли належну апробацію в науковому середовищі.

За темою дисертації опубліковано шість наукових праць, серед яких 3 статті у наукових виданнях з переліку наукових фахових видань України, 3 публікації апробаційного характеру. Кількість і рівень публікацій відповідають встановленим вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Результати дослідження доповідалися та обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема на ІХ Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Фізична реабілітація та здоров'язбережувальні технології: реалії та перспективи», (Полтава, 2023); Національному конгресі з мультидисциплінарної реабілітації «Формування стратегій роботи в умовах війни» (Львів, 2023); онлайн семінарі за участі Латвійської академії фізичного виховання та європейської федерації з адаптивної фізичної активності «Clinical rehabilitation management (CRM) in autism spectrum disorders in children. Physical exercise program for children with ASD» (2021) де отримали позитивну оцінку наукової спільноти.

Аналіз змісту дисертації, публікацій автора та використаних джерел дозволяє констатувати належний рівень академічної доброчесності,

самостійність виконання дослідження та коректність використання результатів праць інших науковців.

Стиль і мова дисертації. Робота написана державною мовою, стиль викладення матеріалу – науковий. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації в цілому характеризуються послідовністю, аргументованістю і завершеністю. Загалом дисертаційна робота характеризується високою культурою наукового викладу, належним рівнем оформлення та відповідає сучасним вимогам до кваліфікаційних наукових праць.

Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації. Під час аналізу дисертаційної роботи Виноградової М. С., наукових публікацій здобувачки та представлених результатів дослідження ознак порушення принципів академічної доброчесності не виявлено. Дисертація характеризується належним рівнем самостійності виконання, цілісністю викладу матеріалу, логічною узгодженістю структурних компонентів та коректним використанням наукових джерел. У роботі наведено належні посилання на праці українських і зарубіжних науковців, результати яких використано під час теоретичного обґрунтування дослідження та інтерпретації власних наукових даних. Аналіз змісту дисертації та опублікованих праць дає підстави вважати, що представлені результати є авторськими, отриманими здобувачкою особисто в процесі виконання наукового дослідження. Висновки та практичні рекомендації ґрунтуються на результатах власних експериментальних досліджень і відповідають наведеним у роботі фактичним даним. У межах компетенції рецензента та на підставі проведеного аналізу дисертаційної роботи не встановлено ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів дослідження. Дисертаційна робота відповідає основним вимогам академічної доброчесності, що висуваються до наукових праць на здобуття ступеня доктора філософії.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Разом із високою оцінкою наукового рівня дисертаційної роботи, її теоретичної та практичної значущості, вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та побажання, які мають переважно дискусійний характер і можуть бути враховані автором у подальших наукових дослідженнях:

1. Метою дисертаційної роботи є дослідження та порівняння особливостей впливу ерготерапії на динаміку показників активності повсякденного життя, сенсорного профілю та якості життя дітей періоду другого дитинства з РАС в контексті війни. Однак, у представленій автором програмі для контрольної групи не представлено належних методик, стратегій, засобів, окрім рекомендацій щодо збирання «тривожної валізки», котрі сприяли би реалізації цієї мети саме в контексті війни. На нашу думку, доцільним було би доповнити програму, наприклад, опануванням навичками саморегуляції та подолання стресу, тобто, саме тими навичками, котрі дитина

зможє використувувати під час обстрілів, при знаходженні в укритті та після обстрілів.

2. Із тексту дисертації не зовсім зрозуміло, чим саме відрізнялись рекомендовані автором програми від програм мирного часу. Рекомендуємо надати порівняльну схему або таблицю стосовно відмінностей програм мирного часу від програм з урахуванням військового стану, розроблених автором.

3. Потребує більш детального пояснення алгоритм надання реабілітаційної послуги в межах трьох програм. А також потребує уточнення зміст програм: чи для всіх трьох груп застосовували засоби фізичної терапії, роботу з психологом та інші реабілітаційні послуги; в якому об'ємі; методичні особливості або відмінності?

4. Потребує уточнення та пояснення яким чином проводився моніторинг проведених змін в шкільному середовищі. Скільки всього було задіяно шкіл, скільки з них виконали поради щодо змін, в якому об'ємі ці поради було виконано, чи було переоблаштовано укриття, чи тільки основні навчальні приміщення? Недостатнє врахування цих умов могло позначитися на загальному результаті при оцінці ефективності програми.

Водночас висловлені зауваження мають переважно рекомендаційний та дискусійний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи і не знижують її наукової новизни, теоретичної цінності та практичної значущості.

Загальний висновок. Аналіз кваліфікаційної роботи та опублікованих праць здобувача дає підстави для висновку про те, що дисертація Виноградової Маргарити Сергіївни на тему: «Ерготерапія дітей з розладами аутистичного спектра періоду другого дитинства в контексті війни», подана на здобуття ступеня доктора філософії, відповідає спеціальності 227 Фізична терапія, ерготерапія та є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки. Дисертація також відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019), вимогам освітньо-наукової програми, яку завершила здобувачка, і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор Виноградова М. С. заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 22 Охорона здоров'я за спеціальністю 227 Фізична терапія, ерготерапія.

Рецензент

Професор кафедри
терапії та реабілітації
Національного університету
фізичного виховання і спорту України
д.фіз.вих., професор

Ірина ЖАРОВА